

SIYOSIY ELITADA KLASSIK ELITOLOGIYA NAZARIYASI

Akbarova Mahliyo Sanjarbek qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi

3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif siyosiy elitaga oid nazariyalar va makiavelistik maktab, elitarning qadiryatli nazariyasi demokratik elitizm nazariyasi, elita plyuralizm nazariyasi, elitarning so'l liberal kansepsiya plyuralistik elitizm nazariyasi makiavelistik maktabi nomoyondalari bulgan G.Moska, V.Pareto, R.Mixelislarning siyosiy elitaga oid nazariyalari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlari: Elitaristik elita, siyosiy sinf, Makiavelli maktabi kansepsiyasi, pluralistlar.

Asosiy bahs bu elitalar ommaga qanchalik javobgarligidadir. Shu bois siyosiy elitalar nazariyasi borasida ikkita model shakllangan: Birinchi model, elitalar omma oldida oz miqdorda javobgar deb hisoblovchilar - elitaristik (yoki oligarxik) nazariyachilar. Ushbu modelning ko'zga ko'ringan vakillari, "makiavellistik maktab" deb nom olgan, namoyandalari G.Moska, V.Pareto, R.Mixelislardir. "Makiavellistlar" degan atamani birinchi bo'lib amerikalik siyosatshunos F.Xinter ishlatgan. Bunga sabab ushbu siyosatshunoslarning fikrlari XVI asrda ijod qilgan buyuk mutafakkimning fikrlariga yaqinligi edi. N.Makiavelli hukmdorlarni tasvirlashda tulki obrazi orqaliyyorlik va epchillik, sher obrazi orqali-kuch sifatlarini ifodalagan. "Makiavellistlarning" xususiyati shundaki, ular elitani alohida mujassamlashgan guruh sifatida ko'rganlar. Bundan tashqari, bu guruh boshqa guruhlar orasida o'z ustunligini alohida xususiyatlar bilan qo'llab-quvvatlagan. Shuningdek, boshqaruvchi elita qatoriga qo'shilish har bir shaxsdan alohida sifat va qobiliyatlar majmuasiga ega bo'lishni talab qiladi. Elitalarning alohida sifati tabiiy tug'ma holat hamda boshqarish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaga bog'liqdir. Ammo bu sifatlar doimiy emasligi tarixiy rivojlanish davrida kuzatish mumkin.

Siyosiy elita nazariyasining eng birinchi asoschilaridan biri bu, italiyalik olim G. Moskadir (1859-1941-yillar). Aynan mazkur olim XIX asming oxirlarida, siyosatshunoslik fanining shakllanishi yuz berayotgan bir davrda, uning taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdi. 1885-yilda G.Moska "Siyosiy fan asoslari», deb

nomlangan ilmiy maqolani e'lon qildi. Keyinchalik olimning ishi "Hukmron sinf" nomi bilan yuritila boshlandi. Mazkur ilmiy nashrda G.Moska o'zining siyosiy konsepsiyasini bayon qilib bergan edi. Unga ko'ra, jamiyat ikki sinfdan: hukmronlik qiluvchilar va boshqaruvchilar sinflaridan iboratdir. Boshqaruvchilar sinfi, garchand ular har qanday jamiyatda ham kamchilikni tashkil etsalarda, barcha asosiy siyosiy funksiyalami bajaradilar. Shuning uchun Italyan siyosiy olimi Gaetano Moska hokimiyat doimo kamchilik qo'lida bo'ladi deb aytgan edi⁴⁵. G.Moska garchand "elita" atamasini ishlatmagan bo'lsada, "hukmron sinf" va "siyosiy sinf" atamaları bilan amalda "siyosiy elita"ni ifodalagan edi. G.Moska mamlakatda boshqarish funksiyasini amalga oshiruvchi "kam sonli sinfnig" eng zarur va muhim xususiyatlari qatoriga hamjihatlik, uyushqoqlik va hokimiyat vakolatlarini samarali ravishda amalga oshira olish layoqatining mavjud bo'lishi kabilami kiritadi. G.Moska hukmron sinfnig rivojlanishida ikkita tendensiyanı belgilaydi. Bir tomondan, elita vakillarining o'z vazifalari va imtiyozlarini o'zlarida doimo qoldirishga harakat qilishi, ikkinchi tomondan, yangi kuchlarning eski kuchlaming o'miga kelishidir. Agar jamiyatda aristokratik yondashuv ustunlik qilsa, hukmron sinf yopiq bo'ladi va jamiyatning rivojlanish qobiliyati qisqaradi. Agar ikkinchi (demokratik) tendensiya ustunlik qilsa, hukmron sinfga kirish qiyinchilik tug'dirmaydi va uning shaxsiy yangilanishi tez sur'atlar bilan oshib boradi. Ammo bunday tendensiya holatida quyi guruhlaming hokimiyatni egallash uchun bo'lgan xatti-harakatlari beqaror vaziyat, siyosiy krizislarga olib kelish xavfini tug'diradi. Italiyalik olim **V.Pareto (1848-1923-yillar)**ning xulosalari ham nihoyatda diqqatga sazovordir. Har ikkala olim bir-biridan mustaqil ravishda "siyosiy sinf" haqidagi ilmiy xulosalami ishlab chiqqanlar. Uning tushunchasicha elita - bu tanlab olingan jamiyatning ozchilik qismi bo'lib, unga barcha a'zolar moslashishi kerak. Pareto fikriga ko'ra elita o'zini tutishi va tadbirkorligi, uni o'rab turganlarning ojiz va ta'sirchan tomonlami ko'ra bilish va ulardan o'zining manfaatlari yo'lida foydalanish qobiliyati bilan xarakterlanani kerak. V.Pareto siyosatshunoslik faniga «elita» va «kontrelita» tushunchalarini kiritdi. V.Paretoning fikricha, individlar bir-birlaridan jismoniy, axloqiy va intellektual (aqliy) xususiyatlari bilan ajralib turishadi. V. Paretoning ahamiyatli nazariyasi elitaning omma ustidagi ustunligini asoslash fikriga qaratilgan. Ushbu ustunlik elitalar vakillarining tabiiy sifati bilan tushuntiriladi: ulaming hayoti, kuchi, energiyasi va irodasidir. "Elita" atamasining asosiy g'oyasi ustunlik demakdir. V.Paretoga binoan, elita hukmron elitaga-bevosita yoki bilvosita boshqarish ishlarida qatnashadigan va hukmron bo'lmagan elitagakontrelitaga bo'linadi. Kontrelita bu elitaga xos bo'lgan psixologik

xususiyatlarga ega, biroq u yoki bu jamiyatda maqomi va boshqa turli xil to'sqinliklar sababli, boshqaruv funksiyalariga kirishga ega bo'lmagan kishilar guruhidir. Ba'zi bir holatlarga ko'ra, elita va kontrelita vakillari o'zaro o'rin almashishlari mumkin. V.Pareto jamiyatni boshqarish uchun qo'llanadigan resurslarni sharhlashda ko'proq makiavellistik qarashlar mavjud. Uning fikricha, nisbatan kamsonli sinf qisman kuch bilan hokimiyat tepasida tura oladi va qisman bo'ysunuvchi sinfning ko'p qismi tomonidan berilgan roziligi sababi bilangina tura oladi. Biroq ishontirish qobiliyati hokimiyatni saqlash uchun ko'p hollarda yetarli emas va o'sha paytda elita o'z faoliyatida kuch ishlatishi kerak. V.Pareto shuni ta'kidlaydiki, ozchilikning ko'pchilik ustidan hukmronligi tabiiy tug'ma qobiliyatga bog'liq bo'lsa, biroq o'zining doimiy hukmronlik holatini ta'minlab turishi uchun bu omil emas. Elitalarga tegishlilik majburlash asosida hech qachon meros bo'lib o'tmaydi. Bolalar o'z ota-onasining yuksak sifatli qobiliyatlarini o'zlarida mujassamlashtira olmaydilar va shuning uchun bu xislatlar kamayish tendensiyasiga ega. Ayni paytda, jamiyatda doimo kontrelita mavjud bo'lgan. Kontrelita elitalar elementining doimiy salohiyatli, muqarrar raqibidir. **Avstriya olim R.Mixels (1876- 1936) oligarxiyaning temir qonunini yaratdi.** Unga ko'ra, hokimiyatning ozchilik tomonidan egallanish jarayoni muqarrardir va har qanday tashkilotda muqarrar ravishda ko'pchilikni boshqaradigan ozchilik vujudga keladi, G.Moska bu qarashni rivojlantirgan holda, siyosiy elitani yopiq sinf, «siyosiy sinf» deb ataydi. Makiavelli maktabi konsepsiyasi quyidagi jihatlari sababli tandiqdga uchraydi: a) psixologik omillar ahamiyati oshirib yuborilgan; b) demokratiyaning xushlamasligi, omma faolligini baholay olmasligi; d) jamiyat evolutsiyasini yetarlicha hisobga olmaganligi va hokimiyat uchun kurashga surbetlik bilan munosabatda bo'lish. **Ikkinchi model**, elitalar to'la to'kis omma oldida javobgar deb hisoblovchi va jamiyatda turli elitalar mavjudligi va ular o'rtasidagi qarama-qarshilikni nazarda tutuvchi pluralistlar (yoki poligarxik, demokratik) model hisoblanadi⁴⁶. Mazkur model doirasida bir qator konsepsiyalar shakllangan (qarang. Qirg'izboyev M. SiyosatshunoslikT.,2013): > **Elitalarning qadriyatli nazariyasi.** Asoschilari-V.Ropke, X.Ortega-i-Gasset va boshq. Bu nazariya vakillari elitar nazariyani zamonaviy davlat hayotiga moslashtirishga intiladi, uni demokratiya bilan qo'shishga intiladi. Belgilari: elita tarixan o'z funksiyalarini o'zgartirib kelgan ijtimoiy tizimning eng muhim va qadrlilidir, aristokratiya ishbiarmonlarga almashgan, ishbiarmonlar esa menejer va intellektuallar bilan almashgan; elita nisbatan amal qiladigan fikrsiyalami bajarish asosida birlashadi; elita bilan omma o'rtasidagi munosabatlar hukmronlik xarakterini kasb etmaydi, balki ixtiyoriylik

asosida qabul qilinadigan boshqarish sifatida namoyon bo‘ladi; elitani shakllantirish-bu hokimiyat uchun kurash natijasida emas, balki yuksak boshqaruv qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxslarning jamiyat tomonidan tabiiy tanlovidir.

Demokratik elitizm nazariyasi. R.Dal, S.M.Lipset, K.Mangeym va boshq. R.Dal elita borasida shunday degandi: “Hozirgi ulkan zamonaviy jamiyatda teng demokratiyaning iloji yo‘q; hokumat juda katta va muammolar o‘ta murakkab.....Asosiy siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy qarorlar kichik kam sonli insonlar guruhi tomonidan qabul qilinadi.....Bu tizimni ulkan siyosiy tizimlarda qo‘llab ko‘rishning iloji yo‘q” deb ta’kidlagan.⁴⁷ Demokratik elitizm nazariyasi vakillari demokratiyani saylovchilar ovozi uchun turli elitar guruhlarining raqobatlarini sifatida talqin etadi. > **Elita plyuralizmi nazariyasi.** Bu ko‘pincha elitalarning funksional nazariyasi deb ham ataladi - R.Aron, A.Bentli, R.Dal, S.Keller, D.Rismen. Uning xususiyati: siyosiy elitani funksional elita sifatida talqin etish. Funksional elitalar - bu jamiyatdagi muayyan rahbarlik ishlari bilan mashg‘ul bo‘lish uchun zarur bo‘lgan, maxsus malakalarni egallagan shaxs yoki guruhdir. Elitani yagona va yagona imtiyozli, nisbatan jipslashgan guruhlar sifatida inkor etish; jamiyatni elita va ommaga bo‘lish nisbiy, shartli va ba’zan unchalik ko‘zga tashlanmaydi; hozirgi demokratiyada elita eng komponentli va qiziqib intiladigan fuqarolardan shakllantiriladi. Demokratik davlatlarda elita muhim ijtimoiy funksionalni bajarib kelayotganligi uchun ularning ijtimoiy hukmronligi to‘g‘risida gapirish nojoizdir. Elitalar plyuralizmi konsepsiyasidan zamonaviy g‘arb demokratiyasining taraqqiyparvarligini nazariy asoslash uchun keng foydalaniladi. > **Elitalarning so‘l liberal konsepsiyasi plyuralistik elitizm nazariyasiga** (yuqoridagi) nisbatan o‘ziga xos g‘oyaviy muxolifiy qarashlari bilan ajralib turadi - RBimbaum, J.Meyno, R.Miliband, F.Xanter. Elita nazariyalari ichida Kolumbiya universiteti satsiologi Charlz Rayt Millsning o‘ziga xos manifesti bu oqimning xarakterli xususiyati sifatida namoyon bo‘ladi. Unda AQSHda hokimiyat boshqamvi barcha elitalar tomonidan emas, balki bitta hokimiyat yuritayotgan elita (“Power Elite”) tomonidan amalga oshirilayotganligini isbotlashga harakat qilingan. Uning fikricha, katta biznesmenlar siyosatchilarga pul berishadi, siyosatchilar esa uni ommaviy mudofaa xarajatlari uchun ajratishadi, yuqori lavozimdagi generallar esa yana o‘sha katta biznesmenlar bilan shartnoma tuzishadi. Pul aylanib katta biznesmenlarning u cho‘ntagidan bunisiga o‘tadi. Ch.R.Mills bu o‘zaro til biriktirilgan fitna Amerikani urushga chorlashini bashorat qilgan. Pul va aloqalar elitaga siyosiy qudratga ega bo‘lish imkoniyatini yaratadi. 2004-yil prezidentlik saylovlarida o‘z nomzodlarini qo‘ygan Yel universiteti bitiruvchilari - J.Bush (68) va J.Kerri (66) ikkalasi ham oliy

elita va maxfiy jamiyat hisoblangan “Chanoq va Suyak” jamiyati a’zolari bo‘lishgan. Elita bu “boy” degan tushuncha bilan sinonim emas. Ayrim boylar davlat mansabiga ega bo‘lishadi va uni hokmiyatga keltirgan kishilar foydasiga o‘z navbatida maqbul qonunlar, soliq imtiyozlari va subsidiyalar taqdim etadi.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda ushbu maqola adabiyotlar, usullar, va natijalar bo‘limlaridan topilmalar va tushunchalarni birlashtiradi, u siyosiy elitaga oid nazariya maqomini aniqlashning murakkablikarini aks ettiradi. Istiqbolli komponent sifatida ushbu maqola kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo‘llarni taklif qiladi. Nazariyalarning siyosiy hokimiyatga kerakligi aytib o‘tilgan.

Adabiyotlar:

1. O‘.B.Bito‘rayevning Siyosatshunoslikka kirish kitobining 164, 165, 166 bet.
2. Roskin M.G., Cord R.L., Medeiros J.A., Jones W.S. Political Science: An Introduction. New Jersey: Pearson, 2013.-P.105